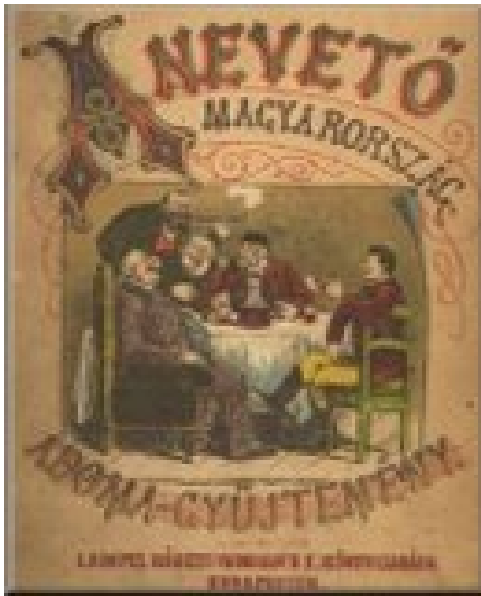

A humor megjelenése Sütő András Anyám könnyű álmot ígér című regényében

Sütő András könyve az író szülőfalujáról, a mezőszéki Pusztakamarásról szól, ahol együtt élnek magyarok és románok, de az előbbiek már erősen „elmorzsolódóban”. „Akármilyen bőven is számolom, alig százötven főnyi közösségtől tanultam magyarul.” – vallja az író.

Milyen indításra, ösztönzésre született ez a könyv? Az egyik az anya biztató szava. „Egy napon így szólt anyám: Írhatnál rólunk is valami könyvet. Nocsak!... milyen könyv legyen az, vidám-e vagy szomorúságos? – Igaz legyen – mondta.” Nem valószínű, hogy írói kitalálás ez, a könyv egyik csendes hőse valóban az anya, akinek inspiráló szerepéről másutt is olvashatunk. A másik ösztönző egy mély, régi élmény, szinte gyerekkori döbbenet, amely a könyv visszaemlékező részeiben kap helyet, s e mű születésének eredendő oka lehet: „A magyar irodalomba tévedve föl kellett figyelnem valóságos helyzetemre, mi szerint nem erdőbe, hanem bokorba születtem, az anyanyelv diribdarabjai közé, ahol minden, amiből a legkisebb költőnek is föl kellene ruházkodnia: csupa maradvány, foltnak való, szalagvég, elhullajtott kacat... Nem ismerjük nyelvünket! – kezdett sajogni bennem a felismerés, végét vetvén az iskolai dolgozatírás boldogságának.” A legíróbb kétségek ezek, egyetlen előző Sütő-írásban sem bukkantak elő, pedig az élmény igen korai lehetett, s mégis ebben az érett műben kap megvilágosítást. Egy nyelvi erecskéből lesz majd az az elbeszélésfolyam, amely egy népcsoport, az erdélyi magyarság gondjainak minden oldalú körüljárását hozza.

Műfaja szerint: „naplójegyzetek” ez, de a szerény megjelölés mögött igazában egy erdélyi falu lakóinak múltja, jelene, mindennapi élete bontakozik ki – és benne az író gyermekkor, szüleinek, testvéreinek sok tanulságot rejtő küzdelmes sorsa formálódik irodalommá. Irodalmi

szociográfiának is mondhatnánk ezt a könyvet, az Illyés Gyula-i Puszták népe valamiféle rokonának. Sütő András is belülről ábrázol egy közösséget, s ebben eleven példa lehetett számára Tamási Áron Szülőföldem c. műve is. A hazautazás mozzanata, a családi és rokoni kör, mint az elbeszélés alaphelyzete azonos. Szép és megható, ahogy a Pusztakamaráson eltemetett egykori földesúrról, a múlt század nagy magyar írójáról, Kemény Zsigmondról, az ő szellemi elődjéről ír: „A könyveit ugyan itt senki sem olvasta, de tébolyba hulló szenvedéseinek, nemzetféltő gondjának legendája máig is föl-föllobban a sírja környékén.”

A regénynek két idősíkja van, a jelent és múltat egyszerre, együtt láttatja az író, hiszen a múlt élményei ott vannak az idegekben, emlékekben. Laza keretet ad az emlékeknek az a fél év, mely alatt az író – a regény fikciója szerint – feljegyzéseit, naplójegyzeteit készíti. Ez a fél év teljes képet ad Pusztakamarás hatvanas évekbeli életéről is. Az író felkeresi a rokonokat, ismerősöket, vagy elbeszélget a szüleivel, s mindenütt előtolakodik a múlt, egyik pillanatról a másikra, negyedszázadot is ugorva. A tanúskodás, a „felgyűlt idő” megmérése már a könyv nyitó fejezetében együtt mutatja a múltat és a jelent, az idő- és történelemsűrítés emlékezetes példájaként.

Már a legelső mondatoknál fölfigyelünk Sütő András szép magyar nyelvére, melyet egyrészt az Arany Jánosra emlékeztető egyszerűség és tömörség jellemez, másrészt az egyéni képekben és színekben való gazdagság, s mindezen felül valami szavakba alig foglalható erdélyiség. Csodálattal fedezünk fel egy-egy találó jelzőt, érdekes megszemélyesítést, a népballadák tömörségére jellemző képet, tájszavakat, egyéni alkotású szavakat. Az őszinte hang, a szociológiai adatszerűség, a valóságot feledtető humor nyelvi gazdagsága különösen értékes. A lírával telített próza mondanivalójának megjelenítését szolgálják az író művészetére leginkább jellemző stilisztikai eszközök, melyekből a humor különböző műfajaira jellemző példákat ragadtam ki.

Ha humor nem lenne a regényben, bizony igen komor képet kapnánk. Sütő András a súlyos mondanivalót ellenpontozza derűs szójátékaival, beszédmodorával. Ez a kifejezőmód a mezőszegi emberek sajátossága: „Minden nevetésünk után egy kicsit öregebbek leszünk; ez egy másik, nem név szerinti székelvény, ama csíkcsicsói Szakállas Ábelnek az arcáról – Tamásinak köszönhetően – pontosan leolvasható. Mint minden mutatványoséról, kinek vidámság-szaltói alatt – sorsának mélysége fölött – nem feszül biztonsági háló. Annál jobban kell hát ismerni a mesterségét: eltitkolni a szív riadalmát, vastagon fölönt arcfesték árán is.”

A humor tehát egyfajta védekezés az élet gondjaival szemben, ami elviselhetetlen lenne a vidámság vigasztalása nélkül. Sokszor az írói önirónia, bizonyos tehetetlenség kifejezőeszköze is.

„- Te miért ordibálsz úgy, amikor kérdezlek? – förmedt rám egy kétszálbajszú felügyelő tanár – Otthon mind süketek vagytok?

- Reformátusok – vágtam hozzá a hangom, amitől, úgy láttam, meg is tántorodott.
- Hányan vagytok?
- Egy vékonyabb templomozásra való.
- Hát a többi? Amitől az istentisztelet vastagabb lehetne.
- A többi szerteszéledt.
- Ezzel a hittérítő hangoddal akarod összeszedni őket?

- Ha lehetne – enyhültem a vigyázzállásból.”

Önironikusak ezek a sorok is:

„Nincs pénz... potomság”

„Megesküdött a papnál, hogy többet nem iszik, és helyrejött az egészsége. Ezt a pártalapszervezet nem tudta vele elérni, pedig hírek szerint elég szigorúan ítélik ott meg egymást.”

Helyzetkomikumra utaló példák:

„Már nem emlékszem: igaz-e vagy én fogtam rá az esetet, miszerint úrvacsoravétel alkalmával – szép szenvedélyének tárgyi jeleként – zsebkendő helyett is a metszőollót húzta elő az istenes áhítat legnagyobb rémületére.”

„Alacsony helyről nem bírok felszállni – mondtam, és létra után nézelődtem. Annak a közepe tájáról, karomat kitarva, rúgtam el magam az úrbe. A búzagaszt szemelgető tyúkok, kacsák közé zuhantam. Míg összeszedelőzködtem, akkora kotkodácsolás támadt körülöttem, mintha a hóval együtt valóban az ég küldött volna.”

Tréfás elmarasztalás:

„... napfelkelte után a legyekre panaszkodtam. Nem elég, hogy zajonganak, csípnek is, mondtam. Őket is meg kell érteni, fiam. Nem szokták meg, hogy ilyenkor még embert lássanak az ágyban.”

A visszasságok gúnyos ábrázolása:

„Az őrmester egy percet adott nekik, döntsék el egymás között, melyik legyen az első, akit kézhez veszen. Tehát a demokráciának egy bizonyos formáját gyakorolta velük.”

„Ordított szegény kikiáltó napjában háromszor is. Akkoriban, hogy élesíteni kellett az osztályharcot, már be volt rekedve az ember.”

„A rotációs papírból jó vastag cigarettát lehetett sodorni. Előnye volt, hogy nyálazásra gyorsan puhult, könnyen megragadt, a füstje – a rányomtatott gondolatok szellemével ellentétben – tiszta volt.”

„De valaki mégis megtalálta a keresett bogarat. Tíz fekete csík volt a hátán, mindenben megfelelt a személyleírásnak. Kiderült azonban, hogy nem az első bogár. Nem az, amit kerestek. A vezetőség ugyanis hamarabb megtalálta.”

A szülők vidám párbeszéde:

„- Ahhoz képest, hogy öreg trotty vagy már, elég fürgén nyargalsz még mindig reménytelen dolgok után...”

- Miféle reménytelenségről beszélsz, te asszony?

- Hát megfogtál egyet is belőlük?

- Harminchétben nem befogtam kettőt is egyszerre?

- Mikor volt az!”

„- Ki megy el?

- Tudod, aki mindig elmegy! – mutat reám... Ez a szilveszter is éppen most jön, amikor te elmész.”

Érdekes szójátékok:

„Ne féljen apám! -... Ó, nem félek -... - Csak éppen ijedezek.”

„...elszegődünk Tarnócára bojtárnak. Nem tudom merre van Tarnóca. Apám sem tudja. Ezért inkább Targoncára szerződik, arról tudja legalább, micsoda.”

„- Hát a halál?

- Az is él még.”

„- Félték a bikától?

- Nem félünk. Szaladunk.”

Ironikus párbeszéd:

„- Mit hozzak Bukarestből? ...

- Semmit fiam. Levegőt.

- Frisset! – igazodik anyám a kívánsághoz.”

A megszemélyesítés és humor együttes hatása:

„A kert végében szunnyad a kút. Egyetlen embernek az arca fér meg a tükrében. A vizet csak lopni lehet tőle. Szinte lábujjhegyen közeledünk hozzá a vederrel, mivelhogyminden erélyesebb mozdulatra felkavarodik, elsötétül, békanyálat bugyborékol. Kegyelmünkből került a kutak sorába.”

Csúfolódások:

„A kikiáltó ember – kit a sokszori ordibálás miatt számárnak neveztek”

„ – A gyerekeidnek olyan szaga van, te Füttyü, mint a füstölt oldalasnak. Hát nem jó dolog az? Tele a kád meleg vízzel, és te csak belesétálsz, mint a víziló... Eddig azt kérdezted: asszony, ezt a gyereket megmossuk, vagy másikat csinálunk helyette? Nincs többé gond!”

A hazugság komikumba fordul:

„Annyi bizonyos – mondja -, hogy én azt a juhot el nem loptam. De ha olyan szerencsétlen vagyok, hogy az elvtársak másként látják a dolgot... ha úgy döntenek, hogy loptam, akkor én alávetem magam a többség határozatának.”

A humor eufemizmusban jelentkezik:

„Valaki azt a bizonyos zabszemet emlegeti föl, melyet a szorultságban használunk képletes mértékül..”

A közállapotok bírálatában is gyakori a humor:

„A falu kikiáltója új rendeletekkel gyarapított bennünket.”

„A székelők..., már 1571-ben panaszt emeltek az erdélyi rendeknél a kamarási udvarház költséges építkezése miatt... A székely panaszt ezúttal sem vették figyelembe.”

„Az egyháziba református magyarnak, a községháziba fából vaskarikának; a kezembe került okmány szerint a jegyző ugyanis úgy fogta föl a jövetelünket: az újszülött nemzetisége református ortodox.”

„Közös, ha... a kollektív gazdaság a szétszórtságuk miatt, gondot nem fordíthat rájuk; elvileg ahhoz sincs joga, hogy visszajuttassa őket magánkézre. Így maradnak Isten kezében...”

„A hivatali emberek a maguk fontosnak látszó munkáját végezték.”

„A csillagokat biztatjuk, hogy ragyogjanak, szépen ragyogjanak. Ragyogjanak és utat mutassanak, mert a házunkat és kedvesünket keressük! Keressük, de nem találjuk. Rámás csizmát szeretnék viselni...”

A naplójegyzetben nem ritkán akad állandó szókapcsolat, népi bölcsesség is – éppen a sajátos környezet felidézésére.

Szólás:

„Ahol nincs pénz, a beszéd teljesen hiábavaló!”

„Csak visszakézből, hogy ne kéküljön”

„Kinek pénz, kinek nem pénz.”

„Ha nincs nekem, ne legyen másnak sem.”

Közmondás:

„Az a jó kutya, amelyik harap”

„A baj emberen jár.”

Népi bölcsességek:

„A fű lehajlik a szélben és megmarad.”

„Alakulni kell a követelményekhez, mint a dagasztott tészta a tepsizhez.”

A népi bölcsességek mellett babonákban, szokásokban is fellelhető a humor:

„Dörzsölöm a fülem tövét petrezselyemmel. S megkockáztatom a vélekedést, miszerint a méhészkedést nem nekünk találták ki.”

„Hogy a felnőttek a maguk adóját lerótták és megházasodtak, a gyermeki had újra megismételte a borzongató titkokkal teli színjátékot. A legférfiasabb jelenettel kezdtük. Nyolcan-tízen összeölelkezve s részegmód dülingélve vonultunk végig az utca közepén...”- ebben a részletben a lakodalom leírása a gyermeki utánzás kapcsán történik.

„Ezért én most inkább annak örülhetek, aminek az óesztendő utolsó napján anyám is: hogy magától gyúlt meg a tűz a fűtőben. Az este szemünk láttára roskadt hamu alá, s most, hogy odakint majdnem tavaszias szélben táncol a hó, váratlanul sírni kezdett. ... Égi jel – mondta anyám.”

Megelevenedik a nép humorba hajló világszemlélete, szójárása, beszédmodora. A derű vigasztaló varázsa nélkül annyi terhet nem is lehetne elviselni. Az anekdotikusan csattanó, nyelvi erővel meseszerűvé formált történetek között vissza-visszatér a szülők, az apa és az anya személyének lírai kisugárzása. Ezeket a részeket azonban ellensúlyozzák a valóságba visszarántó mozzanatok sorai, pl. a kuláklistára helyezett apa kérvénye, vagy az anya levele a kilakoltatásról. Mégis, bármely részt olvasunk, szomorút vagy vidámat a regényből, nyelve, stílusa szinte lenyűgözi az embert.

Hogyan adhatott az irodalomnak ilyen kitűnő stílusművészt egy olyan falu, ahol a mindössze talán hatszázas lélekszámú lakosságnak csak egynegyed része magyar? „Más örökségre – semmilyen ingó és ingatlan vagyona – nem számíthattam. Mivel sáfárkodtam volna? A magaméihoz tehát, közeli és távoli rokonoknál, új szavakat eprésztem. Degenyeges, fazekas vándorszékelyek szekere körül ólálkodva egy-egy friss jelzőt, igét, ikerszót dugdostam a nyelvem alá...” S lám, nem hiába, mert az erdélyi Sütő András ma már a magyar nyelvet legszebben, leggazdagabban használó írók közé tartozik.

Hornyák Béláné